٥ـ لەپیک یا دەسکێش: کە لە کورک و مەرەزو موی کەورێشک ئەی چنن.

٦ـ پوشی یان دەسماڵی سەر: هی شکاک لە پارچەی رەش، هی کوردەکانی دیکە لە پارچەی رەنگین یا جامەدانەی سور یا رەنگ کرێشەیی ریشوەدار ساز ئەکەن و لە دەوری سەری ئەبەستن.

ئەو مرۆڤە شکاکانە دەسی یەکیان گرتووەو بە دەنگی دەهوڵ و زورنا بە شێوەی شێخانی هەڵدەپەڕن. واباوە لە هەوەڵ شەوا، زاوا،رونما بە بوکێ ئەدا، هەروەکێ نالی ئەڵێ:

سیداقی رونما و وەسلی شەهید   لەگەڵ شاییکەران بێ دەنگێ و داوا

رونما پارەو دراوێکە زاوا لە یەکەم شەودا ئەیدا بە بوکێ تا روی خۆی پێشان بدا

خۆراکی هۆزی شکاک:

ساوار،کەلەدۆش، میخلە، شۆربا، بیریان، قەلیسیل، شاکەباب، کفتە، پەردەپلاو و خۆرشت.

١ـ ساوار، بەمەغزی گەنم و رۆن و گۆشت وەک تەنور پلاوی بڕویشی موکریان

وایە.

۲ـ کەلەدۆش بە گۆشت و پەرەڵماسی و لوبیا و سەوزی و رۆن و کەشک ساز ئەبێ.

ئەو مرۆڤە شکاکانە دەسی یەکیان گرتووەو بە دەنگی دەهوڵ و زورنا بە شێوەی شێخانی هەڵدەپەرن. واباوە لە هەوەڵ شەوا، زاوا رونما بە بوک ئەدا، هەروەک نالی ئەڵێ:

سیداقی رونما و وەسلی شەهید — لەگەڵ شایی‌کەران بێ دەنگ و داوا

رونما پارەو دراوێکە زاوا لە یەکەم شەودا ئەی‌دا بە بوک تا روی خۆی پێشان بدا

۳ـ میخلە بە تەماتەو کرتۆپەو رۆن و گۆشتی مریشک و هێلکە ساز ئەبێ.

۴ـ پەردەپلاو لە ئاردو برنج و گۆشت و هەڵوچە ساز دەکرێ.

۵ـ قەلیسیل بە گۆشتی بەرخ و سیرو ماست و رۆن چێ دەبێ.

۶ـ خۆرشت لە گۆشت و رۆن و بادمجان و لوبیا و پەرەڵماسی و گۆجەفەرنگی دروس ئەبێ.

۷ـ خۆراکی «بریان» بەرخێک سەر ئەبڕن و ناو زگی خاڵی ئەکەن و لە باتیان پڕی ئەکەن لە لەپەو برنج و کەرەو سکی ئەدورنەوەو بە ساغی ئەی‌نێنە سەر بەردێکی سورەوە بووکە لە ناو تەنوری گەرمادا نرابێ تا جوان ئەبرژێ و ئەپیشێ.

گرارو ئاش و تاوە واتا: نیمرو، و لالەپیتک و هەندێ خۆراکی دیکەش ساز دەکەن.

بنواڕە گۆڤاری هونەرو مەڕم، ژمارە ۴۴ مانگی جۆزەردان ۱۳۴۵ی هەتاوی و ۱۹۶۶ زایینی و ۲۵۷۸ کوردی.

* * *

(ملاد کوی)

عیل و عەشیرەتی میلان، کە لە کەوشەن و ناو سنوری «ماکۆ»و لای چۆمی «ئەرەس» ئەژین.لە ئاخر و ئۆخری مانگی (گوڵان و بانەمەڕا) لە ئاوایی‌یەکانی خۆیانەوە لە کەناری باشوری رووباری «ئەرەس» و کەوشەنی شاری «خۆی» و

ماکۆ و شاری سەلماس بە ئاژەڵ و مەڕ لەوەڕاندن دەکەونە ڕێگەو بەرەو کوێستان و هەوارگە بۆی دەڕۆن و بار و بنەیش لەگەڵ خۆیاندا هەڵدەگرن و سوار و پیادە بە دوی رانەکەدا ئەڕۆن و لە هەوەڵ مانگی هاوینات خۆ دەگەیێنە هەوارگە و لەوەڕگەی هەوارە هاوین، جا زۆر بە دڵگەرمی بارگەو بنە ئەخەن و چەن شوێنی تایبەت بۆ جێگەی چادر،هەڵدان لە پێش چاو دەگرن و بە یارمەتی یەکتری و بە مەشور خەریکی خێوەت و چادر هەڵدان ئەبن و نزیکی سێ مانگان لە هاوێنە هەوارا رایی ئەبوێرن، عێل و عەشرەتی براکوردەکانی میلانی کە لە «کەناری» چۆم و رۆخانەی «ئەرەسا» ئەیگوزەرێنن و خەریکی مەڕو ئاژەڵ بەخێو کردن ئەبن، ئەو برا مەڕو ماڵات دارانە لە ڕێگەدالەو کاتەدا کە ئەچن بۆ هەوار یان لەو کاتەدا کە لە هەوار دەگەڕێنەوە لەگەڵ چۆدارو وردەواڵە فرۆشا، سەوداو مامەڵە دەکەن.گیسکە نێر وکاورە نێر و «هوگج» و چۆێشتیری ئەستێرو مەرە قسرو ئەستێو روێز نەقسر بەوان ئەفرۆشن و لە باتیان «کەل و پەل» لباس و قەندو چاو برنج و وردەواڵەو ئەو شتانەی وا پێویستیانە،لێیان وەرئەگرن، بەڵام ئەوانە وا مەڕو ماڵاتیان زۆرترە ئاژەڵ و پێست و ریخۆڵە و خوری و بەرگن و بەرهەمی مەڕو ماڵاتی خۆیان ئەبەنە بازاڕی شارە گەورەکان و جاری وایش هەیە هەر لە کوێستان بە پوڵ و دراوی نەغد بە چۆدارەکانی ئەفرۆشن.

ئەم ماڵە کۆچەرانەی عێڵی میلان لە کاتی خۆیدا، هێندێکیان خەریکی کشت و کاڵ ئەبن و بە ئەندازەی خۆراکی یەکساڵەی خۆیان گەنم و جۆ دا ئەچێنن، زەوی و زاری کەوشن و ناو سنوری چۆم و رۆباری ئەرەس کەوا عێل و عەشرەتی برا کوردەکانی میلان لەوێدا نیشتەجێن، وشک و بێ ئاوەو لە هاوینا هەوای زۆر گەرم و داغە، جا لەبەر ئەمە بەرو بوی گشت و کاڵ،لەوێ باش نیەو زۆر کەم بڕشتە، بەڵام عێل و عەشرەتی میلانی کە لە کەوشن و ناوسنوری خۆی و شاری ماکۆ،شاپورا

ئەژین و لە تیرەو رەچەڵەی «مەم کان» و میلانیەکانی لای چۆم و روباری «ئەرەسن» باشتر خەریکی جوت و گاو و گشت و کاڵ ئەبن. ئەوانە وا موچەو مەزرایان هەیە خەریکی جوت و گا ئەبن و پیشەیان وەرزیری‌یەو ئەگەر ئاژەڵ و پەزو پـوڵەیان هەبێ، ئەی‌کەنە بەرشوان، چونکە باوە هەر ئاوای‌یەک شوان وگاوان دەگرن. شوان مەڕو ماڵاتی ئاوایی‌یەکە/ ویکرا ئەباتە لەوەڕ، هێندێ ماڵی وایش هەیە، لە هەوارا چەن پەڵە زەوی‌یەک لە پێش چاو،دەگرێ و ئەی‌کاتە گەنم و جۆ و بەرهەمی دێنێ. باوە،شوان رۆژی دووجار چێشتانگا و ئێواران رانەکە بۆ دۆشین دێننە مەڕە بێر، جا لە پاش ئەوە بێری دۆش،پەزەکانیان دۆشی، دووبرە ئەیانبەنەوە بۆ لەوەڕ. باوک لە کاتی ژینی خۆیدا چەن مەڕ و بزنێک بە پێی داب و دەستوری ناو خۆیان ئەدا بە کوڕەکانیان،تا خۆیان بە خێویان بکەن و کەڵکیشیان لێوەر بگرن، زۆربەی مەڕدارە دەوڵەمەندەکان شوان لە نێو خزم وکەس وکاری خۆیان دەگرن و خەڵات و بەراتی زۆر تبرێشیان ئەدەنێ، ئەم شوانانە مەڕو ماڵاتی خۆیان ئەکەنە نێو مەڕو مـاڵاتی خاوەن رانەکەو لەگەڵ ئەو مێگەلەدا ئەیان لەوەڕێنن، وا باوە شوانـەکـان هـەر لە بەرانبەری ۲۰ پەزدا کە ئەیانبەنە لەوەڕ ساڵانە یەک گاوڕ (توخلی) لە خاوەن مەڕەکان وەردەگرنو ئەم کاوڕانەش لەگەڵ رانەکە دەلەوەڕێنن و بەم جۆرە ساڵ بە ساڵ پەزو پۆڵەی شوانەکان زۆر ئەبێ و زیاد ئەکات.

خەتەنە سوران

خەتەنە سوران، لە هێندێ شوێن داب و دەستوری خەتەنەو سونەت کـردنی منداڵ بەم جۆرەیە:

هەر ماڵێک کە بیەوێ منداڵی خۆی خەتەنە بکات، یەکێک لە دەستە برایانی خۆی لە پێش چاو دەگرێ، تا لە کاتی خەتەنەکردنا هۆشی لەکوڕەکە بێت. براکوردەکانی

عێلی میلان و شێخکانلو بەم پیاوە دەڵێن (کریب) ئەو مرۆیەش دیاری و شتیوا وەک کەواو پاتۆل و یان کەوش و سول و کراسی بۆ دەکرێ تا رۆژی خەتەنە سوران، جا لەورۆژەدا ئافرەتانی بنەماڵەی کریب خۆیان ساز دەکەن و ئەو دیارییانەی وا بۆیان کڕیوە لەسەر مەجموعەیەکی دادەنێن و بڕێکیش شیرینی و خواردەمەنی لەگەڵ دەخەنو روپۆشێکی ئەدەن بەسەرا، ئینجا یەکێکیان مەجموعەکە لەسەر سەری دائەنێ و وێکڕا دەکەونە ڕێگەو رو دەکەنە ئەو ماڵە وا کوڕەکەیان خەتەنە دەکەن و لە ڕێگە داکچی نیمچە عازەب و کوڕی تازە پێگەیشتوو و منداڵان لەگەڵیان ڕێ دەکەون و بە پلەزیقان و گۆرانی گوتن و چەپلەڕێزان و بە شایی و هەڵپەڕکێ بە خۆشی و بێشی بەزم و رەزم ساز دەکەن.

ئەو ماڵەی وا دەیانەوێ منداڵەکەیان سونەت و خەتەنە بکەن، هەرکە ئەو دارو دەستەی وا لە ماڵی (کریب)ەوە هاتون نزیک بوونەوە، ئەچنە پێشوازیان و بە خێرهاتیان پێدەڵێن و ئەسپەندەریش لەبەر پێیاندا ئەسوتێنن و قانگیان بۆ دەکەن و ڕێزیان لێدەگرن، جا لە پاشان هەموویان لە هۆدەی تایبەتدا کە لە پێشا رازاندویانەتەوە دادەنیشن، وا باوە ئافرەتانیش لە هۆدەیەکی دیکە دا دەنیشن و نایەنە نێو پیاوەکان، جا چای و شیرینی و میوەو شتی وا دێنن و هێندێ ماڵ نەهارو فراوینیش بە میوانەکان ئەدەن و دوای نەهاریش چەن چایەکی دیکە دەخۆنەوە، ئینجا مام (دەلاک) ئامانێک پڕ لە شیرینی دەگرێ بە دەستەوەو یەکە یەکە خەڵکەکە خولک ئەکات شیرینی هەڵگرن و بیخۆن، لە هێندێ شوێن، باوە هەر کەسێک کە شیرینی هەڵگرت دیارییەکیش دائەنێ،دراو یان هەر شتێک کەوا لە وزەی دا هەبێ، دایی ئەنێ و ئەیخاتە نێو ئەو ئامان وکەشەفەی وا بە دەس مام دەلاکەوەیە، بەلام لە هێندێ شوێن تەنیا دراو خڕ دەکەنەوەو کەمێک لەو دراوەدیارییانە،ئەدەن بە دەلاک و ئەوی دیکەشی دەبەخشنەوە بەسەر فەقیر و هەژارا...

جا لەو کاتەدا وا مام دەلاک دەیەوێ دەس بەکار بێت (کریب) ئەو منداڵەی وا

دەیانەوێ خەتەنەکەی کەن، دەیگرێتە باوەش و دڵخۆشی ئەداتەوەو سەرگەرمی دەکات و نەرمە نەرمە و ئەسپایی ئەسپایی کوڕەکە دێنێتە سەر ئەو جێگە وا دەیانەوێ لەوێدا کوڕە،خەتەنە کەن و دەلاکیش شتو مەکی خۆیی لەوێ داناوەو ئامادەی کردون، جا لەو کاتەدا کە دەلاک دەیەوێ کوڕەکە سونەت کات (کریب) بڕێک نوقڵ و نەبات و شیرینی یان سنجو ئەدا بە کوڕەکەو هەر دوو دەستی کوڕەکە لەبەر چۆک و ڕەفیسکەی رانی دەردێنێ و توند بە جۆرێکی وا دەیگرێت کە نەتوانێ تەکان بخوات و بجوڵێ، بە جۆرێکی واکە مام دەلاک بە هاسانی بتوانێ سونەتی کات، ئینجا مام دەلاک،دەلاک دێتەخۆو منداڵەکە بەم جۆرە خەتەنە ئەکات و باوک و دایک و خزم و کەس وکاری منداڵەکەش دێن وبە یارمەتی (کریب) منداڵەکە،دڵخۆشی ئەدەنەوە تا نەگری و هاوار نەکات. لە هێندێ شوێن باوە هەرکەسێک کە دێ بۆ لای منداڵەکە،دراو یان دیاری‌یەکی پێ ئەدا، تا پێی لە ئەرز نەدات وگرو،بیانو نەگرێ وکەم کەم بەو دراوودیاری‌یانە خۆیی بغافڵێنێ تا ئێش و ئۆفی سونەت کردنی لە بیر بچێتەوە. باوک و دایک وکەس وکاری منداڵەکە لەکاتی بەڕێوەبردنی داب و دەستوری خەتەنەو سورانەدا، لە هەر دەرفەتێکدا لە کریب ڕێز دەگرن و سوپاسی ئەکەن، ئەوان لەمەولا زۆر بە چاوێکی بەڕێزەوە تەماشای (کریب) ئەکەن و تا ناو سنوری سەرپەرەست و مەزنی خانەدانی خۆیان ڕێزی لێدەگرن لەگەڵ خاو و خێزان و خزم وکەس وکاری کریب دا دۆستی ئەگرن و زۆر بەگەرمە هاتوچۆیان دەکەن،کریب و خزم وکەس وکاری ئەویش زۆر تێدەکۆشن تا ئەو دۆستی‌یە زۆر بە جوانی ڕاگرن و ئەو دۆستی‌یە گەرم و گورتر بکەن و کاتێ بیانەوێ منداڵی خۆیان خەتەنە و سونەت کەن یەکێک لە پیاوانی بنەماڵەی کریبی خۆیان ئەکەنە کریب بۆ منداڵی خۆیان تا بەم جۆرە دۆستی و نزیکیان گەرمتر ئەبێت. بەم جۆرە لە نێو ئەو دوو بنەماڵە دا و لە نێو بنەماڵەی براکوردەکانی نێو عێل و عەشرەتی میلان و شێخکانلوی لای چۆمی ئەرەس کریب لە پێش چاو دەگرن بە

هۆی ئەم کارەوە ئەو دوو بنەماڵە دوایی چەن پشت کە لە پەستا پەستا کریب لە نێو یەکتریدا هەڵدەبژێرن وەک یەک بنەماڵەیان لێدێ و بە جۆرێکی وا پێکەوە تێکەڵاو دەبن، تەنانەت ژن و ژن خوازی لە نێوانیاندا هەڵدەگیرێ و وابیر دەکەنەوە کە مارەیان لێک نایەت و لە یەکتری حەرامن، چون خۆیان بە خزم و کەس و کاری یەکتری دەزانن.

چاک و پیری باوە...

وەک دەزانن لە کوردستاناگەلێ شەخس و قسن بەناوی باوە - واتە: بابە هەیە و زۆرن، رەوشتی کوردەکان وایە کە بە پیاوی خاوەن پایەی دینی و بنەماڵەی دینی دەڵێن: باوە، ئەمەیش لە بەرگەورەیی و رێزلێنانی ئایینی یەوەیە، وەکو: باوە شێخ و باوەلێ و باوەخەلیفە و باوەمەلا. لە بناری خانەقی و بومەردە - وا باوە سەید و باوەلێ هەیە - ئەمانە هەروەک بەناوی خۆیانەوە ناوبانگیان دەرچوە، هێندێ جار بەناوی جنسەکەیشەوە کەوتونەتە سەر زاری خەڵکی و ناویان داخستوە، باوە گورگور، وەنەبێ ، ناوبوبێت و پیان وتبێ: باوەگورگور، بەڵکو هەر ئەوەندە بووە کە لەو شوێنەدا ئاگرێکی زۆر بە گورگراوەو شەوقی داوەتەوە، جا لەبەر ئەمە ئەم ئاگرەیان بە مەزهەری گوری پیاوێکی دینی و بە شەخسیان زانیوەو پێیان وتووە: باوە گورگور، ئێمە دەمانەوێ باسی باوەگورگوری «کەرکوک» بکەین، ئەم شوێنە هەشت کیلۆمیتر لە شاری کەرکوک دورەو کەوتۆتە لای خۆراوایی باکوری ئەو شارە، باوەگورگور جێگەیەکەلە هەزاران ساڵەوە بە جێگەی پیرۆز و قسن و گوری پیاو چاک دراوەتە قەڵەم، لەو شوێنە ئاگرێک دەگرا، کە بە ئاگری پیرۆز دا دەنرا، هەر بەم بۆنەوە بۆ خەڵک لەو ولاتانەوەو لە رێگای زۆر دور و یان لە رێگای نزیکەوە هەڵدەستان و بارگەیان ئەپێچایەوە و خۆیان ساز دەکرد و رویان تێدەکرد، ئەم شوێنە جێگەی رازو نیازیش بوو تا رادەیەک کە ئەو ئافرەتانەی وا منداڵیان بۆ نەدەما و یان منداڵیان نەدەبوو نەزۆک بوون، دەچوون و دەپاڕانەوە کە خوا بە

مرازیان بگەیینێ، جا هەر کە ئەچون و نزیک ئەبوونەوە بەناوی زکر و پاڕانـەوە ئەیانوت:

باوە گوڕ گوڕ! باوە گوڕ گوڕ جێگەی نیازی تۆ بۆ کچ و کوڕ
بە نیازی تۆ هاتوم لە دور هاتوم بۆ لات بۆ جوتێ کوڕ
باوە گوڕ گوڕ! باوە گوڕ گوڕ! گڕی نورت دابیم بە گڕ
هاتومە لات بە شەرمەوە کۆرپە بخەیتە باوەشمەوە

جا ئـەمجارە ئـافرەتان دەهـاتن نـیازیان دەگـرتەوە بـەم جـۆرە: چـیلکەیان هەڵدەگرت و لە زەویەکەیان دەژاند و چکۆڵەیان لێ ئـەدا، ئـەگـەر ئـاگـری لێ ببووایەتەوەو ئاگری لێ هەستایێ لایان وابوو،بەنیشانەی ئەوەیان دەزانی و وایان بیر دەکردەوە کە تکاو پاڕانەوەکەیان و نیازەکەیان گیرا بووەو بە مراز دەگەن... بەم جۆرە نیازیان دەگرت و سرودیان دەخوێندەوەو شایی و هـەڵپەڕکێ و شـایی و ڕەش‌بـەڵەکـیان سـاز دەکـردو مـاوەیەکـی زۆر لەو شـوێنە بـە خـێرو خـۆشی رایاندەبوارد.

ئەم داب و دەستورە تا سەرەتایی سەدەی بیستەمی زایینی هەر باو بووە، بەڵام لە پاش شەڕی جیهانی دووهەم «کۆمپانییەکانی» نەوتی جیهانی، هاتن و لە ساڵی ١٩٢٧ دا لەو ناوچەیە بیریان لێدا، هەر کە قولایی بیر گەییشتە ٤٦٥ مـتر نـەوت تەقیەوەو با سقەنەی کرد و نەوت هەڵقوڵی و شەریکەی نەوتی رۆژئـاوایـەکـان نەوتێکی زۆریان دەرهێناو بەم بۆنەیەوە ئاگری باوەگوڕ گوڕ کەوتە کـز بـوون و خەڵکی ئەو ناوە وشیار بوونەوەو تێگەیین کە ئەم «گڕەی» وا لەم شوێنەدا ئەچو بە عاسماندا، گڕی ئەو نەوتەیە،کە لەو کانگایانەدا لە ژێر زەوی پەنگاوەتەوەو بۆیان دەرکەوت کە لەو شوێنەدا نە شەخسێک هەیەو نەقسن.وەباوەڕیان نەما کە لەوێدا گۆڕو پیاوچاکێک هەبووبێ و بۆیان دەرکەوت کە هیچ کەسێک و شەخسێکی پیرۆز لەو شوێنە نەنێژراوە، تەنیا خێرو بێر لە ژێر ئەو خاکەدا شارا بۆوە کە پێی ئەوترا

زێری رەش و ئەم کانە پڕ خێر و بەرەکەت و پڕ پیتە لە باتی ئەوەی ببێ بە دەستمایەو سەرمایە، بۆ خەڵکی وڵاتەکە، کەچی ببوو بە سەرمایە بۆ سەرمایەدارانی وڵاتی خۆرئاوایی یەکان.

یەکتر ناسینەوە

نەتەوەی کورد مەزنترین نەتەوەی ئارياييە کە لەکەوناراوە بە زنجیرەکێوەکانی کوردستانا نیشتەجێ بووە.

سترابۆ، هێری دۆت و گزنفون زۆر جاران ناوی کوردو مادو کرمانجیان بردووە.

گزنفون سەردارو مێژووزانی ناوداری یۆنان ئەبێژێ: کورد نەتەوەیەکی زۆر ئازاو نەبەزو دڵئاوایە.

ئاغای شەمیم ئەڵێ: ئەبێ باوەڕمان هەبێ کە نەتەوەی کورد لەگشت نەتەوەکانی بەرەی ئێرانی رەگەز و داب و دەستور و خوو فەرهەنگ و بارو باوی خۆیان باش راگرتووەو چاک پاراستویانە.

دەرکەنانی ئەڵێ: کوردەکان لە هەر شوێنێک دابن، رەگەزو خوێن و فەرهەنگی خۆیان جوان دەپارێزن، هەر لەبەر ئەمەیە لە سوریەشدا توانیویانە پایەی بەرزی حوکومەتی بەدەس بێنن.

کوردەکان هەرگیز سەریان نەهێناوەتە بن باری زوڵم و زۆربێژی ملهوڕان، بۆوێنە کاوەی ئاسنگەری کورد لە زاڵم و ئاژیدەهاکی زۆربێژی خولی خۆی راساوەو فەرەیدونی کوردی ناوەتە بان تەخت (ئەمە خۆی نیشانەی ئەوەیە،کوردان بە درێژایی مێژوو لایان وابووە کە ئەبێ حوکومەت دەسنیشاندەی خەڵک بێت و لە لایەن خەڵکەوە هەڵبژێرن، ئەوە بووە کە مادەکان و کوردە ماناناکان بە خاوەنی شۆراو راوێژ ناسراون، بڕوانە: کتێبی باوی کۆمەڵایەتی و مێژووی... چاپی تاران،

نەورۆزی ١٣٥٧ و ١٣٥٨ هەتاوی، نووسراوی: شەپۆل. هەروەها لەبەر ئەوە کوردەکان زوڵم و زۆریان پێ قەبوڵ نەکراوە، لە تورکی عوسمانلی، کەماڵیەکان، قاجاریەکان و پەهلەوی‌یەکان راساون و داوای حوکومەتی دێموکراسی و خەڵکیان کردووە.

زانایانی وەکو: ئیبنولقوتەی‌بەی کورد،لە مەعاریفا، ئەمیر شەرەفخانی کورد لە شەرەفنامەداو مەسعودی لە «مروج الذهب» دا و تەبەری و کۆڕی تر لە مێژووزانان دیاردی‌یان بۆ ئەمە کردووەو دیانیان بە ئازایی و نەبەزی کوردا ناوە.

فیردەوسی لە شانامە دا ئەبێژێ:

کنون کورد از آن تخمه دارد نژاد کز آباد بر دل نیایدش باد

بود خانەهاشان سەراسەر پلاس نه دارد در دل ز یزدان هراس

یانی ئەونە ئازاو نەبەزن، تەنانەت لە خوداش ناترسن:

لوردکورزین سیاسەت‌مەداری ئینگلیس ئەڵێ: شوجاعەدوڵە، ئەمیر حوسێن خانی کوردی زەعفەرانلوی مەزنی قوچان وتی: ئێمە لە راست دژ و دوژمنانا رەق رادەوەستین. ئێمە دڵنین دوژمن هەڵمان قورێنێ، کورد لە راست دژ و دوژمنانا هەمیشە وەک دیواری پۆڵا وابووەو وایشە.

میرزا محەمەد حوسێن خانی موستەوفی ئەڵێ: کوردانی زەعفەرانلو خۆش‌رو، لێو بە بزە، باڵابەرزو خۆش قلافەتەو بە سامو ئازاو نەبەزن. سپایان: هەمیشە سوارن، هەر سەت کەس لەو کورد سوارانە بەرانبەرە بە هەزار سواری هۆزی ناکورد.

نادر شای ئەوشار، لەبارەی جەنگ ئاوەرانی کوردا سەری چەماندۆتەوەو بە سوارەی کوردانی زەعفەرانلوی دا هەڵگرتووە.

رەشید یاسەمی کورد بە شاخ و باڵی کوردانیدا هەڵگوتوەو خویی باش و ئازایی و نەبەزی کوردانی لە دنیای کۆنەوە تا ئێستا نوسیوەو هێناویەتە سەر کاغەزو

ئەڵێ: گرینگترین جێگای کوردان لە ئێرانا کوردستان، کرماشان، ئازەربایجانی ڕۆژئاوایی، مهاباد، شنۆ، پیرانشارو سەردەشت و بۆکان، بانە، سەقز، تیکاب، میاندواو، مازندەران، گیلان، لای ناران، قەزوێن، دەماوەند، وەرامین، زەنگان، خۆراسان، قوچان، ئوستو، ئوستوئن، خەبۆشان خاشە، لە دەروەی ئێرانیش لە تورکیە، عێراق، شورەوی، سوریە، میسر، هێندوستان، ئەفغانستان، بەلوچستان و پاکستانە.

(مەلیک ساڵح، محەمەدخان لە مێژووی بەلوچستانا فیهرستی ژمارەی ۱۵ لاپەڕەی ۴۷ چاپی پاکستان لە بابەت کوردەکانی بەلوچستانا ئەنووسێ: کە ئەوانە بەشێ لە هۆزی بەلوچی بەر ئاهویی دێنە ژمار،کە لە شارەکانی کووەیتەو پێشین، ۵۶۴ بنەماڵەو لە شارسبی ۳۳۸ بنەماڵە و لە شاری چاغی ۲۳۷ بنەماڵەو لە شاری لورالائی ۱۱۲ بنەماڵەو لە شاری خاران ۱۰۹ بنەماڵەو لە مەکران ۲۷۸ بنەماڵە کورد ئەژین ، کە بە تێکڕایی تا حەوت هەزار بنەماڵەن،ئاغای میرگوڵ ، نەسیرخان، لە مێژووی بەلوچستانا، ج ۲، چاپی کووەیتەدا ئەنووسێ: کە میر عەبدولعەزیزخانی کوردو میر ئەلواهید خان سەرۆک، هۆزەکانی کورد لە بەلوچستانن، کوردەکانی بەلوچستان و پاکستان و هەرێمی خاش لە ئێرانا بە زمانی بەلوچی قسە دەکەن)

زانایان و ڕەگەزناسان ئەبێژن:

۱ـ کوردەکان باڵا بەرزن تا ۸۳ لە سەتی کوردەکان تا ۱۶۵ سانتیمیتر باڵایان بەرزە.

۲ـ جومجومەی کوردەکان لە تیپی براکسیفانە، پانی و بەرینی جومجومەکانی کوردان تا ۷۸ تە.

۳ـ ئەندازەی زاوی‌یەی کەپۆ یانی نێوان زاوی‌یەی لوت و درێژی کەپۆی زۆربەی کوردان ۷۰ سانتەو لە تیپی (لپتورینینە).

۴ـ لەبارەی وێنەو قڵافەوە لە تیپی (لپتوپروزوسپ – leptoprosope) یانی

کوردان دەم و چاوێ راکێشراو و مەوزونیان هەیە.

٥ـ موی (٨٢٪) کوردان رەشی پڕپشتەو ئەوانی تریان مویان رەنگ بەلوتیە، زورّبەی کوردان لێو قەیتانی و دەم چکۆلەو چاو جوانن.

٦ـکوردان زۆر بە وزەو چوست و چالاک و ساغ و خۆش قلافەتن.

کورد خاوەن چوار زاراوەیی،گرینگ و لەبارە، وەک:

١ـکرمانجی: (خوارو ژووروو) کرمانجی خۆی زمانی ئاوێستایەو سۆرانی یا موکری خۆی شاخەیەکە لە کرمانجی.

٢ـ لوڕی.

٣ـکەلوری (کەلهوڕی).

٤ـگۆرانی: وە هەرکام لەمانە خودانی زاراوەکەگەلەو ئەمڕۆ زمانی کوردی لەو چار زاراوە گرینگە،کەڵک وەرئەگرێ و وێژاوەری و فەرهەنگ و زمانێکی یەکگرتووی پێکهێناوەو خۆی گەیاندۆتە ئەو پەڕی خونجاوی و گونجاوی و شان لە شانی زمانە زیندوەکانی جیهان ئەدا، بە تایبەت لەبارەی فرەبوونی واژەگەلی سرشتی کەم زمان تۆزی زمانی کوردی ئەشکێنێ.

لە بوستانوسیاحەی خەتی زەینولعابدین شیروانیدا لاپەڕەی ٥٨٩ - ٣٩٤ دا نووسراوە: کورد چوار هۆزی گەورەی هەیە:

١ـکرمانج.

٢ـ لوڕ.

٣ـکەلور.

٤ـگۆران و هەرکام لەمانە شاخ شاخەگەلی زۆریان لێ دەبێتەوە.

کاک محەمەد فەتحی لە وتارێکا لە گۆڤاری وەحید، ساڵی ١٣٥٢ هەتاوی، ژمارەی ١٠ لاپەڕەی ٧٩٣ چاپ کراوە، ناوی (مهدی بێگ شقاقی و میرزا محەمەد حوسێن بالکانلو کە نازناوی مهمیدە)و لە بنەماڵەی کوردی شقاق (شکاک)ن

بردونو ئەبێژێ کوردی شقاق لەسەر رچەی سونی بوون، بەلام لەبەر ئەوەی بنەماڵەی سەفەوی‌یان خۆش ویستوە، هاتونەتە سەر رچەی شیعە.

زمانی کوردی شقاق وەک زمانی کوردی کرمانجی و کوردی وا بووە کە لە بیریان چووەتەوەو ئێستا بە ئازەری قسە دەکەن.

کوردی شقاق لە چل هۆزو هەشتا هەزار بنەماڵە پێک‌هاتووە کە لە باشوری ئوروپاو ئاسیای گچکەوە هاتونەتە لای تەوریزو لای هەشترود و گەرمرودو سەرابی قوریچای کێوەکانی سەهەن.تا ئەگاتە میانەوە، چل هۆزی تریان کۆچ‌دراونەتە خۆراسان و قوچان، ئەو چل هۆزە کوردە شقاق (شکاک)ە بەم جۆرەن:

١ـ ئاریانلو کە بە ئازەری و رانلو نێزیک بە کوردی کرمانجی قسە دەکەن.

٢ـ زەعفەرانلو کە بە ئازەری،زخورانلو ، زخرانلو، زاکرانلو دەئاخون.

٣ـ بالکانلو ئەم هۆزە هێمان لە نێوان قوچان و تورکومان سەحرادا بە کۆچەری ئەژین.

٤ـ پسیرانلکۆ کە هەمان سیل سپورانلوە،لە سنوری ئێران و روسا ئەژین و لە هۆزی بیچرانلو دێنە ژمار.

٥ـ چرکتانلو.

٦ـ بادانلو (مادانلو) کە لە قوچانا ئەژین و ناوی خۆیان کردۆتە (بەهادری).

٧ـ یار ئەحمەدلو.

٨ـ میر سولتانلو.

٩ـ گۆرانلو یا کۆرانلو کە لە گوندی گۆرانی باکووری قوچانا ئەژین،یا هەمان هۆزی گورکانلوی جوزوی هۆزی بیچرانلون.

١٠ـ موسانلو یا هەمان ئەوسانلوی لای خوراسان و گوندەکانی (خوار وەرامین).

١١ـ فەتحعەلیخانلو.

١٢ـ توشماللو.

ئەڵێن ئەم پەساوەندانە (لو) لە تورکی عوسمانلیەوە پێیان گەیشتوە.

١ـ ممش خان: کوڕی ئەمیر گۆنەخانی زەعفەرانلو، حاکمی قۆچان و قەڵای چناران بووەو گشت: ئەخلوەند،کوێستانی ئەوان بووەو لە زەمانی حوسێن شای سەفەوی یەکسەت و هەشتا هەزار بنەماڵە بوون.

٢ـ حاکمی کوردەکانی سعدانلو (ریدانلو) ئەمیر گۆنە خانی کوڕی محەمەد حوسێن خان بیگلربیگیەو خەبۆشانیش لەبەر دەس ئەوا بووەو یەک میلیون و یەکسەت هەزار بنەماڵە بوون،کە لە کوێستانی «مجیریک» گوندەکانی باکوری قوچان تا شیروان قەڵاو نێزیک بوج نرد (بجنورد) ژیاون. وە ئەو باوکو کوڕە هەرگیز سەریان نەهێناوەتە بەر باری نادرشا.

٣ـ ئیبراهیم خان کوڕی شاوێردیخان لە هۆی شێخکانلو مەزنی هۆزی کوردەکانی کاوانلو بووەو لە لای ورمێوەکۆچ دراونەتە قەڵای رادکان و لە رادکانەوە تا کلات بووەتە هی ئەوان و چوار هەزار بنەماڵە بوون و دژی شا نادر بوون.

٤ـ ئەسکەندر خانیش مەزنی هۆزی دوانلو بووەو ٢ هەزار بنەماڵە بوون لە بچریکەوە تا جاجرمیان بەدەسەوە بووە.

میرزا محەمەد حوسێن،موستەوفی ئەبێژێ: هۆزی رەسەنی ئێرانی لە رۆژگاری کیانەوە تا سەفەوی یە،ئەم شەشە هۆزە بوون.

١ـ لوڕ - کە ١١٧ تیرەن، کە چوار هۆزی ئەسڵین: ١ـ فەیلی. ٢ـ لەک و زەند. ٣ـ بەختیاری. ٤ـ ممیسنی. کە گشتیان ٢ هەزرا بنەماڵە بوون.

٢ـ گەروس و کەلور و موکری کە لە هەمەدانەوە نیشتەجێ بوون تا دەگاتە مەراغە، ئەمانە تیرەگەلێکی فرەن. وە مەزنی هەموویان ٢ کەس بوون : (١ـ خوسرەوخانی موکری. ٢ـ محەمەد حوسێن خانی گەروس.)

۳ـ هۆزی کوردانی خۆراسان کە لە بەرا باسمان کرد.

۴ـ هۆزی جەلایەری.

۵ـ قەرائی.

۶ـ جەلائی.

ئەم شەش هۆزە لە هۆزە رەسەن و جنسەکانی ئێرانین، ئایا بەم جۆرەی وتمان کێ ئەتوانی بێژی کورد جیای خوازە، ئەگەر جیایخواز بێ، خاکی پاکی کوردستان لە قوچانەوە تا ئەوپەڕی سنور چلۆن هەڵکەنێ و بیگرێ بەکۆڵەوەو بیبا بۆ دژ و دوژمنانی کورد، بەلام بەداخەوە بە درێژایی مێژوو، ئەوانەی وا حوکومەتیان لە ئێرانا بەدەستەوە گرتووە لە دژ و دوژمنانی ئێران و کورد. خراپتر لەگەڵ کوردا بزوتونەتەوە. کەچی مێژوو شایەدە کە کورد ئەسڵیترین و رەسەنترینی رەگەزی ئاریایی و ئێرانین.

بەلام ئێستا نۆرەی ئەوە گەیشتووە،کە برا ئێرانیەکان بە چاوێ تر بنوارنە نەوەوەی کوردو قانونی شوراو راوێژ و قیست و عەدلی ئیسلامی لەبارەی کوردەکانا پیادەکەن تا نەتەوەی کورد بە مافەڕەواکانی خۆی بگات.

حوکومەتی سەفەوی و شا ئیسماعیل سەفەوی بە یارمەتی رۆستەم بێگی کورد، مەزنی کرمانج و میری کورد گەلی قوچان هاتۆتە سەرکار.

لە مێژوودا هاتووە کە شا هەباس بە ژیری و وشیاری بە پێی فەلسەفەی ئیبنولعەمید جولاوەتەوە کە وتویەتی: (ئەبێ کوردان بکرێنە سپەری دەرد و بەلا) شا هەباس کەوتە ئەو بیرە کەبە فێڵ و گەڕ کوردەکان کۆچ بداتە خۆراسان تا بە تیریک لە دونیشانە بدا، فێڵەکە ئەمە بوو، رۆژێک لە ناو کۆڕێ کە لە میرو مەزنانی کوردانی کرمانج پێکهاتبوو شا هەباس قسەی دامەزران و شێوەو لەوەڕگای کێو و ناودۆڵ و شێوەی تارانی بۆ تاریف کردن و ئەو کوردانەی دنەدا کە بۆ ئاژەڵداری بچنە ئەو ناوە ناوە، ئەوە بوو ئەو کوردانەش لە ئازەربایجان و سابلاغ، مهابادو ئەو

ناوەناوە هاتبوونە ئازەربایجان و ئەو شوێنەیان پێ بەرتەسک و تەنگ بوو، وردە وردە بە دەم لەوەڕەوە بەرەو سەرزەمینی رەی کۆچیان کرد.

دەڵێن: ئەگەر کوردان خۆیان بە دڵ ئەم کۆچەیان پێ خۆش نەبوایێ کەس نەیدەتوانی بە زۆر کۆچیان دا، لەم کۆچە دا هەندێ لە بنەماڵە کوردەکان لە دەورو بەری زەنگان و تاکستان و قەزوێن مانەوە، ئەم کۆچە لە ۱۰۰۷ کۆچی مانگی دا رووی داوەو کوردەکان ماوەی دوو ساڵ لە (لەوەڕگای خوارو وەرامینا) مانەوە، بەم جۆرە شا هەباس بە نیازی دڵی خۆی گەیی و کوردەکانیش کە لە مهابادو کوردستان و ئازەربایجان دوورکەوتبوونەوە، شا هەباس دووبارە کوردەکانی دنەدا کە بڕۆنە خۆراسان تا لە هێرشی ئەزبەکیان بەرگری بکەن، کوردەکانیش کە نیشتمان ویست بوون بە دڵ و گیان چونە جەنگی ئەزبەکیان. شاهەباس بە ئاواتی خۆی گەیی، چونکە پیرۆزی یا نابودی کوردەکان بە سودی ئەو بوو.

لەو کۆچەڵ کۆچەڵەدا هەندێ لەو کوردانە لە دەماوەند و لای تاران و خواروی وەرامین مانەوەو ۵۰ هەزار بنەماڵەش لە ۱۰۱۰ کۆچی مانگی دا لە رۆژگاری شاهەباسی ئەوەڵ دا چوونە خۆراسان، ئەشێ بزانین ئەم کوردانە لە تورکیەو سوریەو قەفقازەوە هاتبوونە ئازەربایجان و ئەو ناوە ناوە. شا کە بەم فێڵ و گەرە یەکیەتی کوردانی لە بەر یەک پساند، ئەم جار یەکە یەکە دژو نەیارانی خۆی یا کوشت یا کوێری کردن. شاهەباسی سەفەوی زۆری لە میرو مەزنانی ناوداری کوردی بەگەڕقر کردووە، وەک: فەرهادخانی قارەمانلوو و زولفەقارخانی برای، ئەمیرخانی لەپ زێڕین کە میرو مەزنی ورمێ و شنۆ و ئەو ناوە ناوە بوو و لە جەنگا دەسی پەڕیوەو شا دەسی لە زێڕی خاڵی بۆ دروس ئەکاتەوە. خان لە دوایی دا زانی شا وازی لێ ناهێنێ، ئەوە بوو قەڵای دمدمی (Dem Dem) لەناو برادۆستا بۆ خۆی ساز کرد، بەڵام بەداخەوە حەمکی لێتیانێ خەیانەتی پێ کرد. دووبارە دار هۆرەی لە خۆی بۆ ساز بووە، وە سەرچاوەی ئاوی قەڵا دۆزرایەوە، میری لەپزێڕین لەبەر

ئەوەی بە زیندویی نەکەوێتە دەس شای خوێن مژ خۆی و گشت خاو و خێزانی لە هەڵەتو زەردەو بەردی بان شمشێرخانەوە هەڵداشتووە.

بڕوانە شوێنەواری باو لە کوردەواریدا و مێژووی... بەشی هۆزی شکاک، چاپی ١٣٥٨ هەتاوی تاران، نووسراوی شەپۆڵ.

لە ساڵی ٩١٨ کۆچی مانگی شا ئیسماعیل بەیرام بیگی کوردی قرامانی (قهرمانلو)ی کردۆتە سەدری ئەعزەم و هەمەکارەی بەلخ و خۆراسان، وە ئیتر حوکومەتی ئەو ناوە ناوە کەوتە دەس کوردان. بەڵام سەرئەنجام بەیرام بەگ بووە قوربانی سەفەوی و لە جەنگی ئەزبەکیانا تیرێ لە سینگی دراو لە بەرکۆی زین کەوتە خوارێ و شەهید بوو (بنوارە عالەم ئارای سەفەوی، نووسراوی گورجی، لاپەڕەی ٢٦٢ و ٣٩٠).

دوژمنانی کورد چونکە زراویان لە کوردان چووەو ئەشچێ، زۆر بێ بەزەییانە پیاو مەزنانی کوردیان کوشتووە، بۆ وێنە ئەردەشێری بابەکانی ساسانی باوەکو لە دایکیشەوە کوردبووە،لە ترسان دەسی داوەتە کورد کوشتن.

لە خولی ئالی بۆیەکان، سەلجوقی‌یەکان، سەفەوی‌یەکان، هەوشاری‌یەکان، قاجاری‌یەکان، پەهلەوی‌یەکان، عەرەبەکان، ئەمەوی‌یەکان و عەباسی‌یەکان. بۆ وێنە مەنسوری عەباسی چلۆن بە فڕو فێڵ ئەبو موسلیمی کوردی ناودار بە خوراسانی کوشت.

ئەڵێن لە ساڵەکانی ١٢٦ و ١٣١١ کە ئەمیر سام خان شوجاعەدوڵەو ئەمیر حوسێنی برای کە حاکمی قوچانیان بە دەستەوە بووە، قوچان کەوتبووە ناو خێرو بەرەکەت و زۆری هێدی و هێمن بووە.

مەولەوی لە دەفتەری ئەولاَ، ناوی کورد ئەباو ئەڵێ:

ترک و کُرد و پارس گو عرب
فهم کرده آن ندایی گوش و لب

خود چە جای ترک و تاجیک است و رنگ

فهم کرده است آن ندا را چوب و سنگ

ئەڵێن: کاتێ رەزا قولیخانی کوردی زەعفەرانلو لە تەک قاجارەکانا کەوتە جەنگ، گشت تورک و تاجیک و پارسەکان و نەتەوەکانی تر پشتیوانیان لە رەزاقولیخان ئەکرد و ئەمیرانی کورد،هیچ جۆرە جیایی لە نێوان نەتەوەی کورد و ئەوانی ترا دانەناوە.

هەندێ لایان وایە: قوچان لە ناوی (قوچکانلو = قۆچ قویونلو کە ئێستاش) گوندی لای باکوری قوچانەوە،هەر بەم ناوە هەیە، ناوی ئەو هۆزەکە خاوەنی پەزی نیشانەداری (قاشن) گیراوە - قۆچ = قاش جۆرە نیشانەیەکی تایبەتی پەزو پۆڵەی کوردانە یا ئەشێ بێژین لە بنەڕەتا «کوچان»ەو بە کوردی یانی: ئەو کوردانەی وا بە کۆڕ کۆچیان کردووەو لە شوێنێکا کۆئەبنەوەو چادرو چیغ هەڵئەدەن.

هەروا بە کۆچی ئیرەتیش کۆچ یاقۆش ئەوترێ، کەوابوو قۆچان لە بنەڕەتا کۆچان یا قۆشانەو هەردووکیان کوردییەو بە مانای کۆچ کردن و گویستنەوەیە، کەوابێ قۆچان ناوێکی کرمانجی‌یە، وە لە زەمانی ناسرەدین شاوە وردە وردە جێی (خەبۆشان)ی گرتۆتەوە، ئەبێژن: لە کەوناراوە ئەم کۆچەرانە لە کەناری شاری وێران کراوی ئەستو یا ئوستوئن یا ئاساکی کۆن خەبۆشان دا چادرو چیغیان هەڵئەداو بە جێگای ئەو چادرانەیان ئەوت: کۆچان.

هەندێ لە زانایان وەک: پیرنیاو، پورداو لایان وایە: قۆچان لە کۆنەوە، جێگای «پارت»ەکان بووە کە بە ئەشکانی (پەهلەوی) ناودارن وەرگیراوە.

واژەی (پهلو یا پهلوی یا پهلەوان) کە مانای پرتووەوە (پارڤ و پارت) نێوی ئەشکانیانە کە زۆر ئازاو نەبەز بوون، واژەی پارتی زانیش «پارتیزان» و چریک هەر لەو ریشەو رەگەژی‌یەوەیە، چونکە کوردەکان لە کەوناراوە بە جەنگی چریکی و پارتی‌زانی ئاشنا و رۆشنا بوون.

شاتەهماسبی سەفەوی لە تەزکیرەکەی خۆی دا لە بابەت ئـازایـی و نـەبەزی کورد، بە تایبەت کوردانی (قـرامـانلو) دواوە. لە زەمـانی شـاتەهماسبی ئـەوەڵ ئوغلان بوداق خانی کوردی چگنی بووەتە حاکمی قۆچان: (ئـاساک، کـۆن یـا کوچان).

رووداوی دڵتەزێن

باوەکاتێ لاوانی کوردی قوچانی لەکاروکویرەوەری وەرزێڕیو خەلەو خەرمان بوونەوە، لە مەیدانەکانی شارا خەریکی پاڵەوانبازی و شمشێربازی ئەبن تا بتوانن لەکاتی پێویستا لە تەک دژو دوژمنانا بوەستن، ئەڵێن: لە ساڵەکانی ١٣١٠ کۆچی مانگی دا لە زەمانی ئەمیر حوسێن خان شوجاعەدوڵە دا یەکێک لە مەزن و میرانی کوردی قۆچان، ژن بۆکوڕی گەورەی دەخوازێ و لەکاتی بوک هاتنا کە باوە ئەبێ زاوا بەرەو پیر بوک بڕوا، ئەوکوڕەش بە سواری بە پیر بووکەوە ئەچێ، بەداخەوە، ئەسپەکەی سەرسم ئەداو ئەگلێ بەسەر کوڕە سوارەکەداو کوڕە جێبەجێ گـیان ئەدا، باوکی کوڕە بە سوارەکان و خەڵکەکە،ئەبێژێ، شاییەکە تێک مەدەن وابزانن ئەو بوکەم بۆکوڕی چکۆڵەم هێناوەو بوکەکە لە کوڕە چکۆڵەکەی مارە دەبڕێ و نایەڵێ ئەو شایە پشێوێ، هەرچەن میوانەکان زۆر پەرۆش ئەبن، جا دوای تەواوبوونی ئەو ژن هێنانە،پرسەی کوڕە کوژراوەکەی دا ئەنێ، ئەم جۆرە رووداوانە خۆی نیشانەی خۆراگرتنی کوردانە،لە راست بەڵاو دەردو رەنجی رۆژگاراو ئەبێ خەڵکی تر لە کوردانەوە فێری خۆراگرتن و راوەستانبن لەراست گیروگرفت وکۆسپ و قۆرتی ژیانا.

بڕوانە عالەمئارای سەفەوی، نووسراوی گورجی، لاپـەڕەکـانی ٢٦٢و ٣٩٠و بۆستانوسیاحەی شیروانـی، لاپـەڕەکـانی ٥٨٩ و ٣٩٤ و تـاریخی کـوردستان، نووسراوی عەلی ئەسغەری شەمیم. مێژووی بەلوچستان، کورد و پەیوەستەگـی

نیژادی، نووسراوی رەشید یاسەمی، گۆڤاری هونەرو مەردم، ژمارەی ٨٨، ساڵی ١٣٤٠ هەتاوی، تاریخی میرزا محەمەد حوسێن خانی موستەوفی، کتێبی حەرەکەتی تاریخی کوردی، خۆراسان، نووسراوی کەلیموللا تەوەحودی ئۆعازی، جڵدی دووەمی تاریخی ئەدەبیات لە ئێرانا، نووسراوی دوکتور زەبیحوڵلا سەفا، تاریخی مەغول، نووسراوی عەباسی ئیقباڵ، نامەی عالەم ئارای نادر، لاپەڕەی ١٩، سەفەرنامەی ناسرەدین شا بۆ خۆراسان، لاپەڕە ٣٢٠، ئەمە بە تێکرا لە کتێبی حەرەکەتی تاریخی کوردی خوراسان وەرگیراوە.

کوردانی باچوانلوی قوچان

باچوانلو (Bacvanlu)ەکان تیرەیەکی گچکەن لە هۆزی گەورەی (زەعفرانلو) کە بە کوردی قوچان ناودارن، ئەم کوردانەو هەروەها کوردەکانی تری هەرێمی خۆراسانیش بە زمانی کوردی قسە ئەکەنو موسڵمان و شیعەن، زۆربەیان جوت و گا ئەکەن و لە دێ ئەژین، وە هەندێکیشیان ئاژەڵدارو خودان چیغ و چادرن و بە پەروەردەکردنی مەڕو ماڵات ئەژین.

ئەم کوردانەو کوردەکانی هەرێمی باکووری خۆراسان چوار سەدو پانزە ساڵ بەر لەمە بە تەگبیری شا هەباسی سەفەوی بۆ بەرگری کردن لە هاشاوڵی خێلی ئەزبەکیان کۆچیان دانە ئەم هەرێمانە. لە نامەی عالەم ئارای نادری دا نووسراوە کە: (... لە کاتی دەسەڵاتی شاهەباسی سەفەوی، وڵاتی خۆراسانێ کە لە شەڕو شۆری عەبدولمۆمن خان ئەزبەک،پاک کرایەوە و ئەو هەرێمەی هێنایەوە ژێر رکێفی خۆی کەوتە ئەم بیرە،چونکە لە رۆژگاری شا سلێمان و شا ئیسماعیل و شا تەهماسبی باوە گەورەی دا،خێلی ئەزبەکیان دەس درێژی یان ئەکردە سەر خۆراسان، هێنای زیاتر لە سی هەزار خانەواری لە هۆزی کوردەکانی لای ورمێ و ئەو ناوە ناوەی کۆچ دا بۆ لای خوراسان و هەرێمی خبوشان (قوچان) و رالەداغ و ... نامەی

عالەمئارای نادری، لاپەڕە ١٩ چاپی عەکسی شۆرەوی لە رۆی نوسخەی ئەسلیەوە...

لە جوغرافیای تاریخی ئێران، تەرجەمەی حەمزە سەردادوەردا نووسراوە: شاهەباس بۆ بەرگری کردن لە هێرشی تەراکیمەو ئەزبەکیان ئەم کوردە نەبەزوجەنگ ئاوەرانەی لەکوردستانەوە بردە ئەو ناوە ناوە، شا هەباس بێجگە لە بەرگری کردنی هێرشی تورک و ئەزبەکیان لەکۆچاندنی کوردەکانا نیازی تریشی هەبووە، ئەویش بەرگری کردن بووە لەوە نەوەکو کوردەکان لێی راسێن وکوردستان سەربەخۆ کەن. هەروەک هەندێ لەکوردە یارسان واتا ئەهلی حەققی کۆچ دانە هەرێمی «کجور»و «کلاردەشت»ی مازندەران کە هێمان نەوەو نەوەزاکانی ئەو کوردانە بە زمانی کوردی قسە ئەکەن و باوەکو لە دێ ئەژین و خەریکی جوت وگان، بەلام داب و دەستور و رچەی ئایینی خۆشیان زۆر باش پاراستووە.

ئێمە باش ئەزانین کە «کجور»و «کلاردەشت» هەرێمێکی کوێستانی و چیاو چڕی مازندەرانە، هیچکاتێ دژو دوژمنانی ئێران نەیانتانیوە هەلکوتنە سەری، کەوابوو شاهەباس لە ترسی خودی کوردەکان، کوردەکانی بردۆتە ئەو ناوە ناوەو لەیەکی دور خستونەتەوە.

دوای سەفەوی، نادرشای گوڕ بە گوڕیش دەستوری دا هۆزی مەزنی «عیمارلو»ی کوردی لای خۆراسانیان بردە ناو کوێسانە چڕو زەردو بەردەکانی لای گیلانو رۆژئاوای کێوەکانی «ئەلەموت»و ئەو هەرێمانە ئێستاش بە ناوی عیمارلو، ئەم هۆزە کوردە ناودارە، چونکە زۆربەی دانیشتوانی ئەم هەرێمە،کوردە عیمارلوەکانەو هێمانیش بە ئەزمانی کوردی یا کرمانجی (Kermanji) دەئاخون و قسە دەکەن.

ئەلێن یەکێک لەو هۆزە مەزنانەی وا شا هەباس بردبونیە باکوری خۆراسان، هۆزی کوردی (زەعفەرانلو) بووە کە لە قۆچان و ئەو ناوە ناوە دانیشتەجێی کردون

و لە پاشان زۆربەی حوکومرانەکانی قۆچان لەناو بەگزادەو خەوانینی زەعفەرانلو دا هەڵدەبژێران و ئەهاتنە سەرکار، وەک (ئەمیر حوسێن خان) کە لە هەموان ناودارتر بووە، لە لایەن ناسرەدین شا وە ناز ناوی شوجاعەدوڵەی پێدراوە، لە سەفەرنامەی ناسرەدین شا، لاپەڕەی ٣٢ دا کە چووەتە خۆراسان باسی ئاو و هەوای قۆچان و هۆزی زەعفەرانلو کراوەو نووسراوە کە هەوای قۆچان نیوە موعتەدیل و ویشکە، ئاوێکی زۆر گەواراو سوک و خۆشی هەیە، خەڵکەکەشی زۆر وریاو زیرەک و نەبەزو بە ئاوەز و هۆزانن و لە هۆزی گەورەی کوردی زەعفەرانلون. هەمیشە هەزار سواری چەکدارو ئازاو قوچاخ بۆ خزمەتی حوکومەت ئامادەن لە کاتی پێویستا. هەزار و پێنسەت پیادەش بە چەکەوە ئەتوانن بێنە جەنگی دژو دوژمنانی ئێرانەوە. هۆزی زەعفەرانلو بێجگە لە تیرەی باچوانلو چەن تیرەی تریشیان هەیە ناودارترینیان ئەمانەن:

«هەودانلو Havadanlu»، «بادەللو Badallu»، «قەهرەمانلو»، «توپکانلو»، «کوکلانلو Kokelandu»، هیزانلو»و، «سیف کانلو»، «کوخ بنیک Kox benik» و «ویران (وران لو Veranlu»، زۆربەی ئەم هۆزە لە ماوەی ئەم سەت و شانزە ساڵەی دوایی دا رویان کردۆتە جوت و گا کردن، هەندێکیشیان هەروا بە کۆچەری ماون، وەک هۆزی باچوانلو.

ئاژەڵداری و هەوارەو هەوار کردن

ئەو کوردانەی وا کۆچەرن و ئاژەل دارن گەرمێن و کوێستان ئەکەن، بۆ ئەوەی ئاژەڵیان بە خێوکەن و لەشیر و ماست و دۆ و کەرەو پەنیرو کەشک و خوری و سیرێژو زیێ و زوی ئەوان کەڵک وەگرن.

بەو بەرهەمانە ژیانی خۆیان دابین کەن، بۆ وێنە: براکوردەکانی باچوانلوی قۆچان هەموو ساڵێک لە پانزەی مانگی «رەزبەر»، واتا مانگی (مهر) تا نیوەی مانگی (خاکەلێوە) واتا (فروردین)ی ساڵی دوایی لە هەرێمی گەرمەسێرا

رای ئەبوێرن، واتە: مەڕو ماڵاتی خۆیان ئەبەنە دەورو بەری چۆمی (اترک) و ئەچنە نزیکی شارۆلکەی (مراوتپە) و نیزیکەی شەش مانگ لەو زستانە هەوارە رای ئەبوێرن و لە نیوەی مانگی خاکەلێوە بە دواوە کەم کەم بەرەو کوێستان ئەکەونە رێگەو بان و بە کەنار چۆمەکەدا بەرەو سەرچاوەی ئاوی چۆمی (اترک) بە دەم لەوەڕەوە بۆی ئەڕۆن.

مەڕوماڵاتەکەیان ئەبەنە سەر یاڵ و کوێستانەکانی لای (قوچان) و مەنزڵ بە مەنزڵ و هەوار بە هەوار ئەگوێزنەوە و ئەڕۆن و ناوی هێندێ لە هەوارەکانیش بەم جۆرەن: هەواری نارلی، خشتلی، هەواری تنگە، هەواری تلتیش، قرک، هەواری تەک مران - تیتکانلو - شورەک، تریکو هەواری یەدەک. ئەم هەوارە لای سەر یاڵەکانی (دەرەگەز)ە، براکوردەکانی باچوانلو لە هەر هەوار و مەنزلێکا مەڕو ماڵاتەکەیان ئەلەوەڕێنن و هەرچەن بەرەو کوێستان بچن و نزیک بنەوە زۆرتر مەنزڵ ئەگرن و لەو هەوارەیش ئەمێننەوە تا سەرئەنجام لە نیوەی مانگی (گولان) واتە (بانەمەڕا) واتا (اردیبهشت) ئەگەنە هەوارگەی فێنک و خۆش ئاو و هەواو ئەو هەوارە فێنکە و خۆش و بژوێنەیش لای رۆژهەلات و لای باکووری خۆرهەلاتی (قوچان) دایە، ئەم هەریمە دارای چەن کەژو کێو و دۆڵ و شیوێکە بەناوی (سەریاڵ) و (عمار) کەدارای چەن کانی و سەرچاوە ئاوێکە کە ئەبێتە سەرچاوە بۆ چۆم و رۆخانەی (اترک).

براکوردەکانی باچوانلو لە نیوەی مانگی گولانەوە تا هەوەڵی مانگی (گەلاوێژ) مەڕو ماڵاتەکەی خۆیان لەم هەوارانە وا ناومان بردن ئەلەوەڕێنن و دەمێننەوەو لەو ماوەیە دا خەریکی ئاژەڵداری و بەخێوکردنی پەزو پۆلەکانیان دەبن و لەو دەمانەدا وا مەڕو بزنەکان خەریکن وشک ئەکەن بە داوێنی هەواری (سەریاڵ و عمار) دابەرەو ئاران و زمکۆ ئەگەڕێنەوە و لە کاتی گەڕانەوەدا ئاژەڵەکانیان بە نێو جارو بورەو پەرێز و مێرگ و مێرخوزارا بە دەم لەوەڕەوە دەیانهێننەوەو بەرانبەر بەمە

پۆلّ و دراویک بە خاوەن جاڕو پەریزەکە ئەدەن، ئەنا نایەلّن ران بکەنە نێو جاڕو پەریزەکەوەو پەز و پۆلّەکەیان بلەوەڕێنن.لە کاتی گەڕانەوە خەریکی ران لەوەڕاندن ئەبن و هەرچی لە گەرمەسێر نێزیک ئەبنەوە بە پەلە ریگا ئەبڕن و سەرئەنجام لە هەوەلّی مانگی (رەزبەرا) ئەگەنە هەرێمی گەرمەسێر کە بە پێی داب

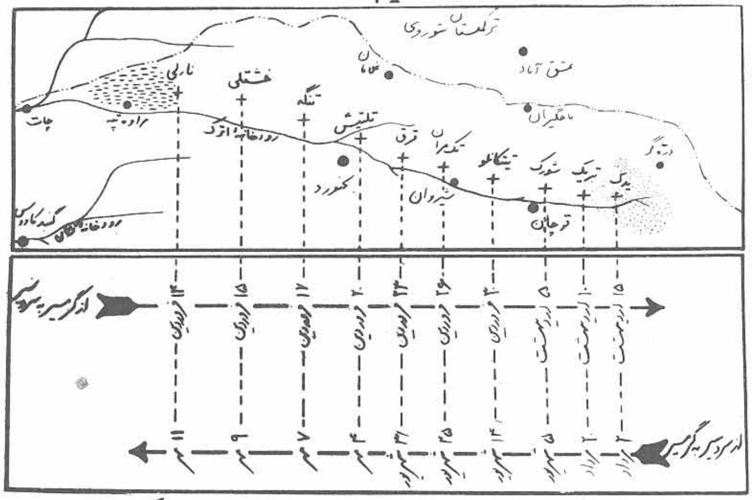

نەخشەی گەرمیان و، کوێستانی کوردانی: باچوانلو ـ رێگای کوچو، مە نزلّگای ئەوان.

گەرمیان: زەوینی نشیوی «مراوە تە پە»

کوێستان: کێو، شیوگەلی «سەریار» و «عیمارەت لە رۆژهەلات و، باکوری رۆژ هەلاتی باکوری کوچان. «قوچان»

\+ مە نزلّگاکان لەرێگای =کوچ و کۆچبارا.

-- ... خەتگە لێ کە رۆژگە لی سالّ لە و مە نزلانەدائە مێننە وە نیشان ئەدا.

تەوزیح: لە نیوەی «گولان» تائەوەلّی گەلاوێژ «لەکوێستانا، وە لە پانزەی» رەزبە «داتا پانزەی» خاکە لیوەی سالّی دوایی لە گەرمیان ئە مێننە وە.

● شارو، شارۆلّکە.

چەمو، چەوماو

خە تی سنوری ئێران و، شورەوی

و دەستورو خوو خـدە هـەموو سـاڵێک لە ڕەزبـەرەوە تـا نـیوە ڕاستـی مـانگی خاکەلێوەی ساڵی داهاتو،لەو شوێنە گەرم و بژوێنە رای ئەبوێرن.

چادر هەڵدان وخرکردنەوە و لولەکردنی دەوار لەکاتی کۆچ و باراو هەروەهایش هەڵگێڕ و وەرگێڕی بارو بنە و خرت و پرتی پێویست، لەم هەوارگەیە بۆ جـێگە هەوارگەیێکی دیکە، یەکێکە لەکارو باری سەختی کۆچ و بارکە ئافرەتان و پیاوانی کوردی باچوانلوی قوچان بە یارمەتی یەکتری جێ بە جێی دەکەن. ماڵەکۆچەرەکان بارو بنەی خۆیان بە وشتر و هێسترو کەر و بارگیر ئەگوێزنەوە، هێندێ ماڵ و خێزان بۆ سواری و بارکێشی،ڕەوەیان هەیە.

براکوردەکانی باچوانلوی قوچان بە (دەوار) ئەڵێن (گوێن). دەوار لە چەن تیکە پارچە کە پێکەوە ئەدورێن ساز ئەکرێت کە ئافرەتانی باچوانلو لە موی ریسـراو بەوەسیلەی دەسگایەکەوە... تەختە تەختە ئەی‌تەنن و سازی ئەکەن، زیاتر لە موی بزنی ڕەش دەوار ساز ئەکەن، هیچ تەختەیەک لەم تەختە دەوارانە لەباری پانای‌یەوە ناگاتە یەک میتر، بەڵام لای درێژایی‌یەوە،پێنج شەش میتر درێژن، ئەوانە واداران دەواری گەورەو پان و بەرین ساز دەکەن، بەڵام ئـەوانـە وا نـەدارو دەسـتەنگن، دەواری چکۆڵەوتەسک ساز ئەکەن، چادر و دەواری گەورە،ئەستێونگ و کۆڵەکەی زۆرتری پێویستە کە وەبەر چادرەکەی بدرێن و پێی بەستنەوەو پێی قایم کەن. بـرا کـوردە باچوانلووەکان بە کۆڵەکە دەڵێن (ئەستون).

ئەم کۆڵەکەو ئەستونانە کەم یان زۆر بە ئـەندازەی مـچی دەست ئـەستورنو لەباری درێژی شەوە، هی وایان هەیە کە وەبەر نیوەراستی چادرەکەی ئەدەن، زۆر درێژەو هی واشیان هەیە کورتە، یانی ستونی ئـەم لاولای شـاستون لە شـاستون کورت‌ترن و هەرچی بەلای داوێنی چادرەکەوە،بێت کورت‌ترن، شاستون لە دوو میتر درێژترە، بەڵام ستونەکانی دیکە کوورت‌ترن، وارگە یانی ئەو زەویەیی کە وا بە وەسیلەی چادر و دەوارەکەوە دائەپۆشرێت، چوار گۆشەیەو بە شکڵی موستەطیلە

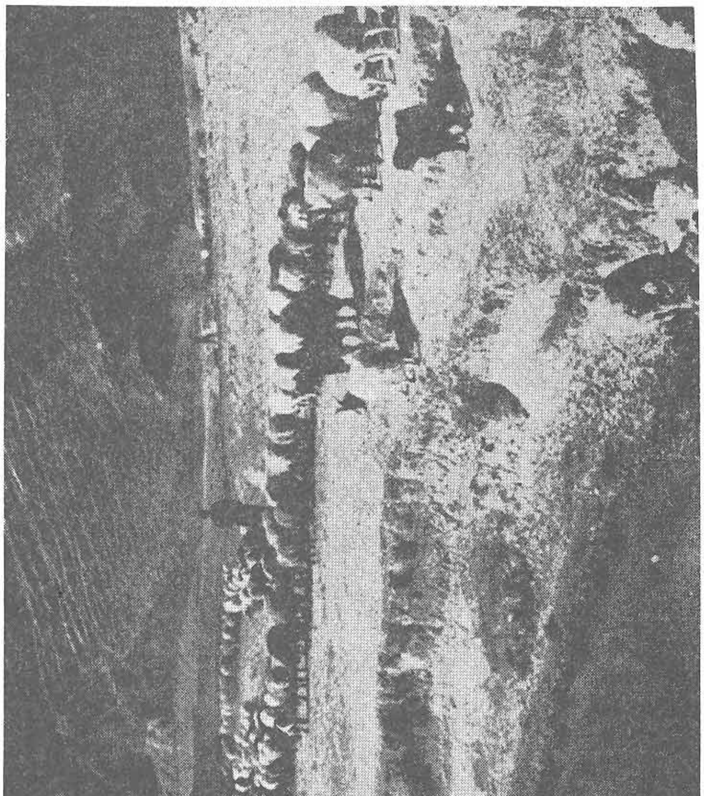

ئەو میگەلە مەرەهی کوردانی باچلووانی قوچانە

کە پانایی و درێژایی چەندان دیاری ناکات، بۆ وێنە چوار میتر لە پێنج میتر یان پێنج میتر لە شەش میترایە.

ئەگەر مرۆڤ جوان لە دەوارو چادری ماڵێک وردبێتەوە تەماشا ئەکات لایەکیان

بۆ هاتوچۆكردن و چونە نێو چادرەكەوە تەرخان كردووەو بۆتە درگاو لە دەورو بەری دیوی ژوورەوەی دەوارەكە خرت و پرت وكەل و پەلی نێومال و شتومەكی پێویست دائەنێن، بۆ وێنە چەن جەوال ئاردو گەنم بۆ نان كردن، چەن جەوال جۆ، بۆ ئالكی ئەسپ و بارگیرەكانیان،زین و لغاو، رەشمەو سەركەللە و جیازی وشترو كورتانی كەرو مەشكەی ئاو، خیگە رۆن و پێستەی پەنیرو شیرێژو گۆزەو دیـزەو چەن دەستە نوێن و پێخەف و دۆشەكەو سەرین و باڵش و چەن «خـورگ» و یـا خورجینی نەخشین كە قەند و چاو و شەكر و شتومەكی دیكەی تێ‌ی دەخەن و چەن جەواڵ و تەلیس و خەرار وگونیەكە لبادو شتومەكی دیكەی وەك:كولوە بەنی ریسراو و شانە خوری شیكردنەوەو تەشی و خرت و پرتی دیكەی تێی ئەخەن، وەك كاسەو كەوچكو حاجەت و شتی خۆراك پەزی و ئەو زەرف و بلورانەی وا خۆراكی تیا ئەخۆن و قۆری و پیاڵەو ئیستیكان و ناڵبەكی و سەماوەرو كەتری و حەوجوش و یەك دوو لبادیش لای سەروی←

- دەوارەكەوە رو بە روی درگای چادرەكە رادەخەن

- ئەگەر میوانیشیان بێت... قالیچەو لاكێش رادەخەن و لە نێوەڕاستی چادرەكەشیان (ئاورگدان) یان (ناچابەری) ساز دەكەن، یانی كەمێك زەویەكە چاڵ دەكەن و سێ بەرد لەم لاو لەو لای دائەنێن و لە نێو چاڵەكەدا ئاور دەكەنەوە بۆ نان و چێشت ساز كردنو ئەگەر بیانەوێ نانیش بكەن بە ساج و سێڵ لەسەر ئەو كوچك ئاورە،نان دەكەن.

خاوخێزانی ماڵ لە دەم كوچك ئاورەكە خڕ دەبنەوە، نان و چای دەخۆن، بەلام ئەگەر مێوانیان هەبێ، خاوەن ماڵ لەگەڵ مێوانەكاندا لای سەرووی هـەوارەكـە دائەنیشن و نان و چای دەخۆن، بەلام ئەو مالانەی وا دەولەمەند و داران بۆ مێوان چادری بە جوێ هەڵئەدەن و دیوەخانی بە جوێ‌یان هەیە هێندێ ماڵ خـیگەی كەرەو رۆن وكوپەی پەنیرو پێستە سیرێژو پێستە پەنیر و شتومەكی وا لە دەرەوەی

چادرەکە لەبەرنسێ و لای فێنکایی لەسەر یەک دایانئەنێن و جاری وایش هەیە بۆ ئەوەی خۆرەتاو کاریان لێ نەکات بە لبادو جاجم و شتی وا جوان دایانئەپۆشن، بەلاّم شەوانە ئەم لبادو جاجم و شتانەیان لێ دەکەنەوە تا سەرماو سروەی شەویان لێ بکەوێ و فێنک ببنەوە. جا بۆ رۆژی دوایش نزیک تاوهەلاّت دوبـارە دایـان ئەپۆشنەوە تا خۆرەتاو کاریان لێ نەکات، ئەو شوێنە واکەرەو رۆن، پێستە پەنیرو شیرێژەکەی لێ دائەنێن، براکوردەکانی باچوانلو (وران لو) پێی‌دەلێن: (کولین) یانی کەرەدان.هەر بنەماڵێکی کۆچەری براکوردەکانی باچوانلو و زەعفەرانـلو و گشت عێل و عەشرەتەکانی دیکەی لای قوچان کە دارای مەڕو مالاّت بن و ئەم هەوارەو هەوار بکەن. لە بەهارو هاوینا کولین بۆ دابین‌کردنی رۆن و کەرەو پەنیرو بەرهەمی مەڕو مالاّتەکەیان ساز دەکەن لە هێندێ جێگە جارێوا هەیە دوو سێ ماڵ رانەکەیان تێکەلاّو ئەکەن و بەشەریکی شوان بۆ ئاژەڵەکەیان دەگرن. هێندێ ماڵ دوو شوان دەگرن، یانی هەرچی رانەکە زۆرتر بێت کە بە یەک شوان نەحەوێتەوە دوو شوان یان سێ شوان بۆی دەگرن تـا رانـەکـە بـبنە کـەژرکێو و کـوێستان و بیانلەوەڕێنن... بەرغەلیش، بە جوێ شوانی بۆ دەگرن و بە جوێ ئەیانبەنە لەوەڕ، شوانەکان لە خاوەن پەزەکان مانگانە یان سالاّنە بەراتی خۆیان وەرئەگرن، خۆراک و نان و پێخوری شوانەکان بە ئەستۆی خاوەن ئاژەڵەکانە، تەنانەت لیباسیشیان بۆ دەکرن و قاپوت و کەپەنەکیشیان ئەدەنێ، تەنانەت «خـورجک» و خـورجێن و توبەرە و هەمبانەی نان و شتومەکی پێویستشیان ئەدەنێ، هەر شوانێک بۆ ژینی خاو و خێزانی دەوارێکی جوێ بۆ خۆی ساز دەکات، لە دەوروبەری خاوەن ماڵەکەی خۆی هەلّی‌ئەدا، ئەگەر شوان پـەز و پـۆلّەیەکـیشی هـەبێ، ئـەی‌کاتە نـێو رانـی ئەربابەکەی خۆی و لەگەڵ رانی خاوەن ماڵەکەی‌دا ئەیانباتە لەوەڕ، هەموو رۆژێک (قاوەڵتون) رانەکە بۆ دۆشین لە لەوەڕگەوە،ئەهێنێتەوە لای چادرەکان، دۆشـینی مەڕو بزن بە ئەستۆی ئافرەتی بێریوانە، جاکاتێ کە رانەکەیان هێنایەوە، ئافرەتان بە

نه خشه له لای راست و چه پی یه ک دەواری کوردی با چوانلویی شست و مه کو، خرتو، پرتی ناو چادره که به پیی ژماره:

١ ـ دوجه واڵ یا هۆر «جۆ، بۆخۆراک و ئالکی ئاژەڵو، ئەسپو، هێسترو شتیوا.

٢ ـ دوجه واڵ یا تێری ئاردی گەنم «یائاردی جۆ»

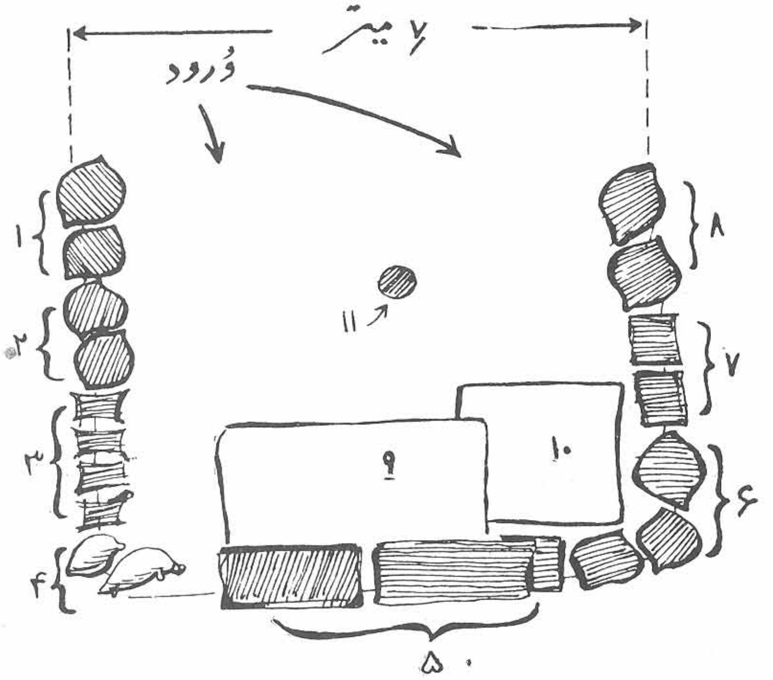

٣ ـ چەن جیازی وشتر یازینو، کۆپانو، کورتانی گوێدرێژ.

٤ ـ مه شکۆڵه ئاو، خیگه رۆن، خیگه پەنیرو، سیرێژو، تۆراخ و شتیوا.

٥ ـ دەسه نوێنو، پیێ خەف.

٦ ـ جەواڵگەلێ کەلبادو، جاجمو، بەرماڵو، خورجێنو، گۆرەوی و دەسکێشو، گوریسو، رەشکەو، هەوسارو، سەرکەللەو، کەژو، ره شکەو پوزه وانی چنراوی تێخراوە.

٧ ـ کارتۆن وجه عبه گەلێ که قۆری وسه ماوەرو، ئیستیکانو ده وری و چینی و شتیوایان تێدایه.

٨ ـ تەلیس وجەوالّ گەلیّ کە قەندوچاڵی و برنجو، خواردەمە نی تیدایە.
٩ و ١٠ و ١١ ـ لباد و مافورە .و، قالّیچەی راخراو، وئاورگ و لباد ٠

مەرّدۆش و شتی وا ئەچن بەرەو پیری رانەبێرەو هەر بێری دۆشێک مەڕو بزنی خۆی کە نیشانەیان کردووە، ئەیگرێ و ئەیدۆشێ ، ئەبێ ئەمەیش بزانین خاوەن مەڕو مالاّت بۆ ئەوە مەڕو بزنەکانیان دیاری بێت، هەرکەسێک دروشمێک بۆ خۆی دائەنێ و مەڕو پەزەکانی خۆی دیاریئەکات. هی وا هەیە کەمێک گوێی چەپی هەموو بزن و مەڕو بەرخ و کاژیلەکانی خۆی ئەبڕێ ، ماڵێکی دیکە گوێی راستیان دیاری ئەکات، ماڵی وایش هەیە سەرقەپۆزیان داغ ئەکات، ماڵی وایش هەیە سەر گوێیان راستو چەپ داغ ئەکات و بەمە دەڵێن (دروشم یان درەف) و بەم جۆرە هەرکەسێک ئاژەڵی خۆی ئەناسێت و لە هی خەڵکی دیکەی جوێ ئەکاتەوە.

لە هەندێ شوێن باوە بێری و ئەو ئافرەتانەی وا مەڕ ئەدۆشن، لە شوێنێکی تایبەت دائەنیشن و یەکە یەکە مەڕو بزنەکان دێننە لای ئەوان و دەیاندۆشن و بەم شوێنە دەڵێن: (بێر یان بەربێر) و بە ئافرەتە مەڕو بزن دۆشەکەیش ئەڵێن: (بێریوان یان بێری) و ئەڵێن مەڕیان هێنا (بەربێر) و بەو کارە کە هەموو رۆژێک مەڕ لە لەوەڕەوە بێتەوە بۆ دۆشین ئەڵێن: (مەڕەبیری)و بەو شوێنە و بەو جێگە وا رانەکەی لێ پەچەو موڵ ئەدەن پێی دەڵێن (پەچە یان گوهەر) یان پێی دەڵێن موڵگە، جا لە پاش ئەوە مەڕو بزن دۆشین تەواو بوو بەرخ وکارژیلەکان کە لە پێشا لە دایکیان هەڵوێرا بوون، دەیانکەنە نێو رانەکەوە تا بە ئەندازەی دوو سێ سەبیل کێش گوانی مەڕو بزنە دۆشراوەکان بمژن، ئینجا لێکیان هەڵداوێرن، جا رانەکە بە جوێ و بەرغەلەکەیش بە جوێ ئەبەنە چیا بۆ لەوەڕ. هەموو ساڵێک لە بیست و پێنجەمی مانگی (پوشپەڕ) واتە گەرماجمانەوە نێری و بەرانەکان لە رانەکە،هەڵداوێرن و لێکیان جوێ دەکەنەوەو لە هەوەڵ مانگی (رەزبەر) واتە میوەگەیی نانەوە بە داب و دەستورێکی تایبەت نێری و بەران تێبەر ئەدەن تا مەڕو